

РЕЦЕНЗІЯ

доцента, кандидата педагогічних наук, доцента кафедри дошкільної освіти,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Довбні Софії Олегівни

на кваліфікаційну наукову працю **Кузьменко Ірини Анатоліївни**

**«Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в
різних видах діяльності»**

подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі 01 Освіта / Педагогіка за
спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність теми дослідження

В умовах інтегрування України до європейського освітнього простору важлива роль у формуванні особистості належить процесам виховання і формування людини майбутнього, яка б демонструвала здатність, готовність і спроможність до ефективного спілкування з висловлюванням власних ідей та суджень, до критичного осмислення дійсності, до розширення картини світу, подолання когнітивних викривлень на своєму життєвому шляху тощо.

Значна кількість досліджень із зазначеної проблеми свідчить про підвищений науковий інтерес до пошуку дефінітивно-понятійного змісту термінів «критичне мислення», «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку», «формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку», проте здійснений теоретико-емпіричний аналіз наукової літератури засвідчив про багатовекторність визначення змісту вище зазначених понять, який дозволив стверджувати, що на цьому етапі розвитку психолого-педагогічної науки немає єдиного підходу до розуміння сутності презентованої дефініції; виявив наявність суперечностей між вимогами сучасного інтегрованого освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та відсутністю системного методичного забезпечення для формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. Відсутність стратегії наукових підходів у вивченні критичного мислення призводить до появи протилежних поглядів на цю проблематику, що зумовлює дискусію з приводу форм, методів та засобів формування критичного мислення. Водночас саме старший дошкільний вік є найбільш

сенситивним періодом для формування основ критичного мислення дитини, закріплення її основ культури поведінки, а отже, є сприятливим для розкриття всіх потенційних можливостей. Тому важливим є пошук найбільш ефективних методик і технологій формування основ критичного мислення саме в старшому дошкільному віці. Кваліфіковано розв'язати ці суперечності мають педагогічні дослідження, прогностична функція яких пов'язана з перспективами модернізації освітньої сфери в Україні. У зв'язку з цим тема кваліфікаційної наукової праці І. А. Кузьменко є актуальною і своєчасною, відповідає вимогам сьогодення.

Наукова новизна одержаних результатів,

що міститься у анотації та вступі до кваліфікаційної наукової праці, сформульована автором коректно і адекватно. Цілком погоджуючись зі змістом представлених положень, пропонуємо такі формулювання:

вперше систематизовано та класифіковано теоретичні підходи до вивчення основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку; *створено* діагностичний інструментарій і методику, спрямовану на визначення сучасного стану сформованості основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку з врахуванням його компонентів, критеріїв і рівнів; *уточнено* та поглиблено наукові уявлення про зміст і особливості застосування різних видів діяльності як засобів формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку; *розроблено* ментально-мисленнєвий методичний комплекс формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності; подальшого розвитку набули принципи, методи та прийоми формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку, положення про зміст і особливості вдосконалення їх психолого-педагогічного супроводу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній праці

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, відповідають вимогам до кваліфікаційної наукової праці. Високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертаційній праці, їх вірогідність забезпечені:

– професійним вирішенням автором низки наукових завдань, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та *адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті*: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його;

– використанням *широкої джерельної бази* за темою дисертаційної праці і *достатнім масивом аналітичних даних* (список використаних джерел дорівнює 303 одиницям, зокрема 39 – іноземною мовою);

– відповідності предметної спрямованості дисертаційного дослідження паспорту наукової спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки;

– достатньою географією та великою кількістю напрямів в апробації отриманих результатів на науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародних.

Оцінка змісту та завершеності дисертаційної праці

Аналіз тексту дисертації І.А. Кузьменко дає підстави стверджувати, що кваліфікаційна наукова праця має логічну і послідовну структуру, повністю охоплює основні складові досліджуваної проблеми та послідовно розкриває завдання наукового пошуку автора. Кожен із розділів дисертаційної праці насичений новими науковими фактами і має свої особливості. Так, у першому розділі «Теоретичні засади формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності», на нашу думку, автор внесла свій вклад в розширення та уточнення дефінітивно-понятійного зміст термінів «критичне мислення», «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку», «формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку». Поняття «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку», авторкою розглянуто як одне з кардинальних властивостей мислення, опосередковане й узагальнене відображення дитиною дійсності на ґрунті аналітико-синтетичних операцій, високого рівня пізнавальної активності, нерозривно пов'язаних із мовленням, оцінкою інформації, дій, вчинків (своїх та інших людей), здатність самостійно приймати рішення. «Формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку» презентовано як цілеспрямований процес створення психолого-педагогічних умов, що сприяють розвитку критичного мислення, збагаченню ментального досвіду дитини старшого дошкільного віку (як сукупність

індивідуальних інтелектуальних ресурсів), що сприяють критичному осмисленню дійсності.

Визначено, що методологічним підґрунтям формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку є загальнонаукові підходи (аксіологічний, особистісно-орієнтований, системно-цілісний) та конкретнонаукові (діяльнісний, інтерактивний, синергетичний, компетентнісний), реалізація яких уможливить дотримання низки принципів: принципу єдності афекту та інтелекту, принципу орієнтованості на формування компетентної особистості, принципу пріоритету досвіду перед навічанням, принципу рівності, принципу діалогізму, принципу співіснування, принципу свободи, принципу співрозвитку, принципу прийняття.

Авторкою на основі теоретичного аналізу різноманітних поглядів на види діяльності, які впливають на формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку, виокремлено такі що є визначальними при формуванні основ критичного мислення дитини дошкільного віку: комунікативно-мовленнєва, ігрова, сенсорно-пізнавальна, мистецька, художня, емоційно-духовна тощо.

Ці результати проведеного дослідження мають не тільки теоретичне, але й прикладне значення – їх введення в науковий простір надає можливість вітчизняним вченим і практикам освіти здійснювати фахову комунікацію у сфері теорії і виховній практиці дошкільної освіти.

У другому розділі «Дослідження стану сформованості основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності», розроблено критеріально-діагностичний інструментарій організації констатувального етапу дослідження як особливу форму організації індивідуального ментального досвіду, в якій відображено індивідуальні інтелектуальні ресурси дитини, що проявляються в характері, специфіці відтворення дійсності в свідомості дитини, логічних операціях, видах, формах, якостях критичного мислення. Особливості сформованості основ критичного мислення визначали за допомогою усвідомлення компонентної структури презентованого явища, критеріїв, показників та ознак. Також виокремлено такі критерії сформованості основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку: когнітивно-аналітичний, мотиваційно-пізнавальний, емоційно-критичний, діяльнісно-оперативний, які схарактеризовано та проілюстровано в цьому розділі у

вигляді схеми (рис.).

У третьому розділі відображено процес впровадження ментально-мисленнєвого методичного комплексу формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності (комунікативно-мовленнєвій, ігровій, сенсорно-пізнавальній, мистецькій, художній, емоційно-духовній) як системного комплексного, гармонізованого, цілеспрямованого, особистісно-орієнтованого, міжсуб'єктного психолого-педагогічного супроводу, в результаті якого відбувається повноцінна взаємодія «дитини старшого дошкільного віку» - «дорослих (батьків і педагогів)» - «однолітків» у різних видах діяльності», завдяки якій створюються унікальні, сприятливі умови для щасливого проживання життя дитини, критичного осмислення дійсності тощо.

Міжсуб'єктна взаємодія «дитина-педагог» було побудовано на трьох етапах з поступовим підвищенням складності завдань під час фронтальних та індивідуальних форм роботи з використанням педагогічних методів і прийомів, як-то: «Сюжет», «Послідовні асоціації», «Синтез», «Римізація», «Склеювання», «Аналогія», «Чарівні перетворення», «Знайди однакові фігури», «Тактильні сенсорні картки» тощо.

Задля підвищення рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків із вище зазначеної проблеми використовувалася низка тренінгів на таку тематику як-то: «Ми – батьки активного, розумного дошкільника»; «Роль сім'ї у формуванні критичності мислення дитини»; «Заохочення дитини до розв'язання проблем – кредо нашої родини»; «Розумнички в родині»; «Як відповідати на запитання дитини?»; «Правила критичного мислення»; «Еврика, відкриття поряд із нами»; реалізовувались проєкти і проводились вебінари, створювались, зокрема батьківська кімната, брифінги, «батьківська скринька», «телефон довіри», групи на ФБ, організовувалось діяльність «Освітнього хабу» для батьків тощо.

Основними у взаємодії з педагогами були проведені тренінгові технології, під час яких була формування критичного мислення для роботи з дошкільниками: «Критичне мислення: що це?»; «Опановуємо форми евристичної комунікації»; «Використання теорії аргументації в сучасному світі»; «Якісне мислення: як формувати?»; «Критичне мислення чи догматичне мислення в сучасному світі?»;

«Критичне мислення: інноваційні технології формування у дошкільника»; «Куб Блума: як діємо?»; «Як розпізнати дезінформацію: фактчекінг, як він працює?».

Результати дослідження засвідчили підвищення рівня сформованості основ критичного мислення експериментальних груп під впливом запропонованого ментально-мисленнєвого методичного комплексу формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності. Достовірність та валідність отриманих результатів якісно та кількісно підтверджена методами математичної статистики за критерієм Фішера (ϕ^* -критерій). Розрахунок критерію здійснювався за допомогою програмного комп'ютерного пакета математико-статистичної обробки емпіричних даних IBM SPSS Statistics на двох рівнях значущості: $p \leq 0.05$ та $p \leq 0.01$.

Висновки чіткі, лаконічні, структуровані, відповідають задекларованим завданням. Список використаної літератури свідчить про потужну джерельну базу дослідження.

Кваліфікаційна наукова праця Кузьменко Ірини Анатоліївни за своїм змістом і формою є завершеним дослідженням.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Авторка достатньо повно окреслила можливі конкретні шляхи використання результатів дослідження. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні в практику діяльності закладу дошкільної освіти методики, складниками якої є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний компоненти і педагогічних умов виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається тим, що обґрунтовано та реалізовано ментально-мисленнєвий методичний комплекс формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності; розроблено практичні рекомендації батькам щодо формування основ критичного мислення.

Обґрунтовані у дослідженні положення, узагальнення та результати можуть бути використані для підготовки та підвищення кваліфікації вихователів,

вихователів-методистів, психологів і педагогів закладів дошкільної освіти, при розробленні освітніх програм, навчально-методичних посібників для студентів, які навчаються за спеціальностями психологічного та педагогічного профілю.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні наукові положення і висновки дисертації висвітлено у 9 одноосібних публікаціях, з них: 2 статті в колективних монографіях; 2 статті в зарубіжному виданні; 5 статей у наукових фахових виданнях України; 1 стаття та 9 тез у збірниках наукових конференцій. Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії і надають авторові право публічного захисту дисертації.

Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертаційної праці

Дискусійні положення та зауваження

Загалом дисертаційне дослідження здійснено на високому науково-теоретичному рівні. Проте, оскільки деякі його положення є дискусійними, що пов'язано з означенням дисертантом власної позиції окремих досліджуваних проблем, варто зробити певні уточнення, пропозиції та рекомендації з метою подальшого удосконалення обумовленої проблематики.

1) Здійснений теоретичний аналіз характеристик різних видів діяльності щодо формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку (підрозділ 1.4.) набув би доказовості за умови підсилення контенту зарубіжними працями науковців з проблеми.

2) Дисертаційне дослідження значно б збагатилося, якби у підрозділі 3.3, де розглядається реалізація ментально-мисленнєвого методичного комплексу формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в освітньому просторі закладу дошкільної освіти, відбулося кореляція матеріалу таблиці 3.1. (с.167) із змістом (додатку II) особливості формування критичного мислення в різних видах діяльності.

3) У тексті дисертації (підрозділ 3.3.), варто було б включити, до забезпечення системи психолого-педагогічного супроводу, тематику сучасних творчих ігор,

зокрема квест та арт ігор з проблеми формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності (комунікативно-мовленнєвій, ігровій, сенсорно-пізнавальній, мистецькій, художній, емоційно-духовній) та міжсуб'єктній взаємодії «дитина-батьки-педагоги».

4) У тексті дисертації є деякі мовні та технічні огріхи технічного походження.

5) Вважаємо, що результати дослідження необхідно широко представити в європейському просторі, зокрема, в науково-практичних заходах та проектах.

***Висновок про відповідність дисертації вимогам
Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння
вченого звання старшого наукового співробітника***

Дисертаційна праця Кузьменко Ірини Анатоліївни «Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності», є завершеним науковим дослідженням, виконаним автором самостійно на актуальну тему.

Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість та вірогідність, а також практичну цінність сформульованих положень і висновків дисертаційної праці можемо стверджувати, що вона написана на високому науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та зміни до Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44) та її авторка – Кузьменко Ірина Анатоліївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Рецензент:

доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

